

Uniwersytet Rzeszowski. Kolegium Nauk Społecznych

KRYSTYNA BARŁÓG

ORCID: 0000-0002-8915-0560

kbarlog@ur.edu.pl

*Podmiotowość i tożsamość a poczucie sensu i jakości życia
młodzieży z niepełnosprawnością*

Subjectivity and Identity vs Sense of Meaning and Quality of Life of Young People
with Disabilities

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Barłóg, K. (2020). Podmiotowość i tożsamość a poczucie sensu i jakości życia młodzieży z niepełnosprawnością. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 33(1), 197–208. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2020.33.1.197-208>.

STRESZCZENIE

Współczesna młodzież z niepełnosprawnością mimo świadomości własnych praw i potrzeb nadal zmaga się z wieloma barierami i ograniczeniami. Dylematy wynikające z dorosłości oraz samej niepełnosprawności u młodzieży z niepełnosprawnością rodzą wiele pytań o sens czy bezsens własnej egzystencji, o podmiotowość czy przedmiotowość osobową, ale i o sens zdarzeń, sytuacji, potrzeb. Młodzież z niepełnosprawnością stawia również pytania o własną tożsamość i jakość życia w sytuacji wchodzenia w dorosłość z problemem niepełnosprawności. W interdyscyplinarnym ujęciu tego zagadnienia koncepcja człowieka-podmiotu potwierdza przyjęcie podmiotu jako osoby, która spełnia się w realizacji osobistych zadań, jest pełna indywidualizmu, dąży do samorealizacji, może być podstawą do uzasadnienia paradygmatu zmian u młodych osób z niepełnosprawnością oraz może być próbą formułowania własnej, osobowej tożsamości. Młode osoby z niepełnosprawnością nie różnią się od swoich rówieśników w zakresie aspiracji i celów życiowych, jednak w sytuacji młodych osób z niepełnosprawnością można mówić o trudnym wkraczaniu w dorosłość. Prowadzone badania naukowe potwierdzają, że u młodych osób z niepełnosprawnością nadal występują problemy w zrozumieniu własnej tożsamości. Wyniki badań potwierdzają niskie poczucie przynależności społecznej i integracji młodych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, dość niski poziom poczucia jakości własnego życia, niewielką świadomość własnej niezależności oraz możliwości podejmowania decyzji.

Słowa kluczowe: młodzież z niepełnosprawnością; poczucie sensu i bezsensu życia; poczucie jakości życia; podmiotowość; tożsamość

KONCEPCJA CZŁOWIEKA-PODMIOTU WEDŁUG KAZIMIERZA OBUCHOWSKIEGO JAKO PARADYGMAT ZMIAN OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

W dyskursie nad interdyscyplinarnym kontekstem współczesnej pedagogiki specjalnej, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży z niepełnosprawnością, można odwołać się do współczesnej humanistyki, która stanowi podstawę refleksji zarówno do budowania własnej koncepcji świata i siebie, jak i poczucia sensu i jakości życia. W naukach o człowieku szczególną wartość przypisuje się podmiotowości. W podmiotowości „według jej założeń kluczem do świata jest sam człowiek, a więc podmiot posiadający siłę sprawczą wpływania na otaczającą go rzeczywistość, kształtowania jej według własnych przekonań oraz potrzeb” (Palak, Swędrak, 2016, s. 134). Teoretyczne podstawy podmiotowości osobowej, koncepcji człowieka postrzeganego jako podmiot, paradygmatu współistnienia oraz otwartego indywidualizmu proponuje m.in. Kazimierz Obuchowski w książce pt. *Od przedmiotu do podmiotu* (2001). W koncepcji tej dostrzega on podmiot jako osobę pozytywną, która spełnia się w realizacji osobistych zadań, jest odpowiedzialna za siebie, pełna indywidualizmu, z uznaniem dla różnorodności i personalizmu, dążąca do samorealizacji i korzystnych zmian w rozwoju i jakości życia z poczuciem, że życie ma sens. Obuchowski proponuje koncepcję człowieka-podmiotu jako przeciwstawienie wcześniejszemu przekonaniu, że gwarantem normalności i poprawności działania człowieka jest spełnianie wymagań wynikających z przypisanej mu roli, podczas gdy własne potrzeby, pragnienia i osobistą koncepcję siebie uznawano wcześniej jako mało istotną (Obuchowski, 2001, s. 11). To przyjęcie, że każdy człowiek jest inny, ta różnorodność może być czynnikiem prowadzącym do pozytywnych zmian, przyspieszenia rozwoju: „(...) człowiek, który odkrył samego siebie, musiał w konsekwencji uznać, że nie może już pozostawać w wygodnej i z pozoru już tylko bezpiecznej pozycji przedmiotu, że musi wciąż stawać się jako osoba, tak jak staje się inny otaczający go świat, i to on sam jest odpowiedzialny za kierunek zmian tego świata i siebie” (Obuchowski, 2001, s. 28).

Według K. Obuchowskiego taka „rewolucja podmiotów” to odkrycie swoich możliwości, odkrycie potencjałów twórczych tkwiących w człowieku z uznaniem, że „odnoszą się w zasadzie do godności każdej istoty ludzkiej” (Obuchowski, 2001, s. 22). W samookreśleniu jednostek ludzkich ma miejsce następujące przekonanie: „(...) w hierarchii wartości pozycję dominującą powinny zajmować problemy osobiste, jakość życia i udział w tworzeniu idei sprzyjających dobremu życiu wszystkich ludzi” (Obuchowski, 2001, s. 12). Podmiotowy i dynamiczny charakter współczesnej pedagogiki specjalnej wynika właśnie z przyjęcia koncepcji modelu człowieka nastawionego na doskonalenie, samorealizację (Dykcik, 2005, s. 36), w nadziei na realizowanie się

szans w pełni wartościowego życia. Skomplikowana natura istnienia człowieka (również z niepełnosprawnością) ujawnia jego szczególne powiązania z drugim człowiekiem i ze społeczeństwem, pokazuje, kim jest, kim się staje, człowiek zależy od tego, w jaki sposób zaistnieje, jakie ma warunki do samorealizacji, szanse ukierunkowania na życiowe wartości (Dykcik, 2005, s. 36–37).

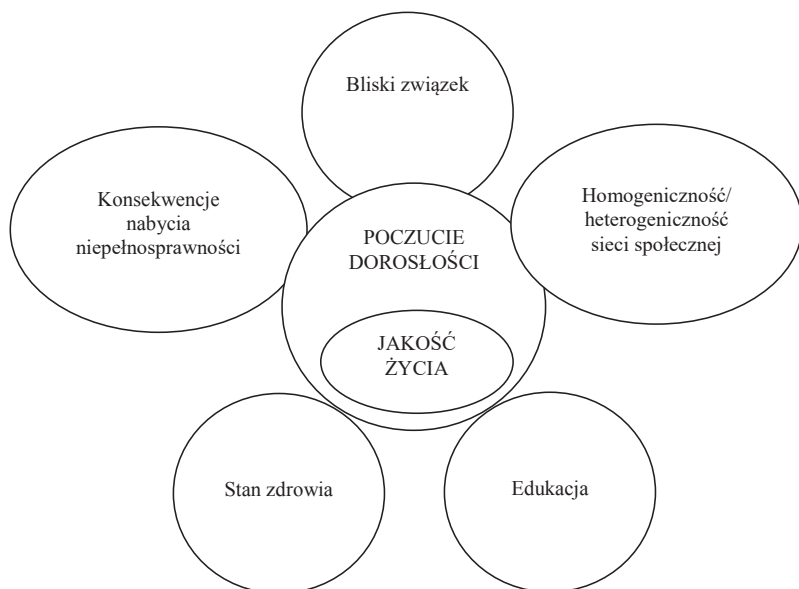
PODMIOTOWOŚĆ MŁODYCH OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

W naukach społecznych wyodrębnia się podejście prakseologiczne, w którym zwraca się uwagę na istotne znaczenie realizowanych zadań, ale i oczekiwań wobec osoby dorosłej. Stopień wypełniania zadań rozwojowych wyznacza osobie status osoby dorosłej jako kategorię subiektywną i raczej jest związany z poczuciem bycia dorosłym (Piotrowski, 2010, s. 9). Każdy człowiek mimo niepełnosprawności ma prawo być podmiotem z pełnią praw przynależnych każdemu człowiekowi. W wielu dokumentach międzynarodowych i krajowych podkreśla się zarówno godność, jak i pełnię praw dla osób z niepełnosprawnością. Na gruncie nauk medycznych, społecznych, psychologicznych i pedagogicznych zaproponowano wiele definicji niepełnosprawności. „W perspektywie systemowej niepełnosprawność jest zjawiskiem wieloaspektowym. (...) [w] perspektywie systemowej niepełnosprawność jest zatem ograniczoną funkcjonalną sprawnością człowieka, której efekty można niwelować, modyfikując pozostałe elementy układu” (Błaszak, Przybylski, 2010, s. 14). W podejściu społecznym niepełnosprawność „jest traktowana jako efekt barier architektonicznych, mentalnościowych i prawnych. Osoba staje się niepełnosprawna, ponieważ otoczenie społeczne nie potrafi jej zapewnić podmiotowych warunków do wejścia w rolę pełnoprawnego obywatela” (Benedyktyńska, Rycielski, 2010, s. 8). Model systemowy traktuje obiekt jako pewną całość, w której poszczególne elementy oddziałują na siebie w sposób dynamiczny, z przyjętym celem działania, w którym ma miejsce sprzężenie zwrotne, a zmiany w elementach systemu powodują zmiany całego systemu. W systemowym rozumieniu niepełnosprawności przyjmuje się zasady: unikatowości każdej osoby, unikatowości jej potrzeb, przyjętych strategii oddziaływania oraz rozwiązań zawsze w procesie wzajemnego empatyzowania. W takiej perspektywie niepełnosprawność jest zjawiskiem wieloaspektowym, w którym człowiek wraz ze swoim otoczeniem tworzy pewien system z zachowaniem prawa koherencji, emergencji, adaptacji i wzmocnienia (Błaszak, Przybylski, 2010, s. 14).

Uznanie praw dla osób z niepełnosprawnością ma szczególną wartość w okresie dorastania, formowania się tożsamości, rozumienia sensu czy bezsensu życia, determinacji w osiągnięciu poczucia oczekiwanej jakości życia, realizacji perspektywicznych zamierzeń i planów życiowych. Jednak nadal jest też tak, że osoby z niepełnosprawnością są postrzegane „w sposób uproszczony, tak jakby ograniczenie sprawności było u nich dominującą cechą. Nie dostrzega się całej

złożonej indywidualności danej osoby, ale nazywa się ją »niepełnosprawnym« i zaczyna kojarzyć z zespołem przekonań na temat niepełnosprawności» (Iwański, Owczarek, 2010, s. 46). W psychologii wyodrębnia się zadania rozwojowe okresu dorastania i wczesnej dorosłości m.in. w okresie dorastania (12/13–18/20. rok życia) i wczesnej dorosłości (18/20–30/34. rok życia). Młode osoby dorosłe nie różnią się od swoich rówieśników w zakresie aspiracji i celów życiowych. Jednak w sytuacji młodych osób z niepełnosprawnością można mówić o trudnym wkraczaniu w dorosłość. Ma tu miejsce opóźnienie zadań rozwojowych, które są przypisywane okresowi dorosłości, takich jak: opuszczenie domu rodzinnego, założenie rodziny, podjęcie roli zawodowej. Przejście w dorosłość dla młodych osób z niepełnosprawnością jest trudnym i złożonym procesem. Młodzi dorośli z niepełnosprawnością doświadczają wielu barier i trudności, a nawet porażek w sytuacji przejścia od edukacji do pracy zawodowej, rzadziej udaje im się usamodzielnąć, założyć własną rodzinę, spotkać partnera życiowego. Tego rodzaju sytuacja powoduje niższe zadowolenie z własnych aspiracji i planów życiowych, zmniejsza sieć kontaktów społecznych i może obniżać poczucie ich własnej wartości (Piotrowski, 2010; Struck-Peregończyk, 2016, s. 328–329).

Tymczasem w okresie dorastania jako zadanie rozwojowe wskazuje się zbudowanie względnie trwałej struktury tożsamości. To próba uzyskania odpowiedzi na niezmienne istotne dla młodego człowieka pytania: Kim jestem? Kim mogę być? W co

Rysunek 1. Czynniki związane z poczuciem dorosłości osób niepełnosprawnych

Źródło: (Piotrowski, 2010, s. 74).

chcę się zaangażować? Natomiast w okresie wczesnej dorosłości jako zadania rozwojowe psychologowie wskazują nabycie zdolności do tworzenia związków intymnych oraz odczuwania miłości bez ryzyka utraty własnej tożsamości (Brzezińska, 2007).

W zakresie realizacji podstawowych zadań rozwojowych młode osoby z niepełnosprawnością doświadczają wielu trudności. Przejście w dorosłość może być poważnie opóźnione, a zadania rozwojowe często są realizowane w sposób niepunktualny.

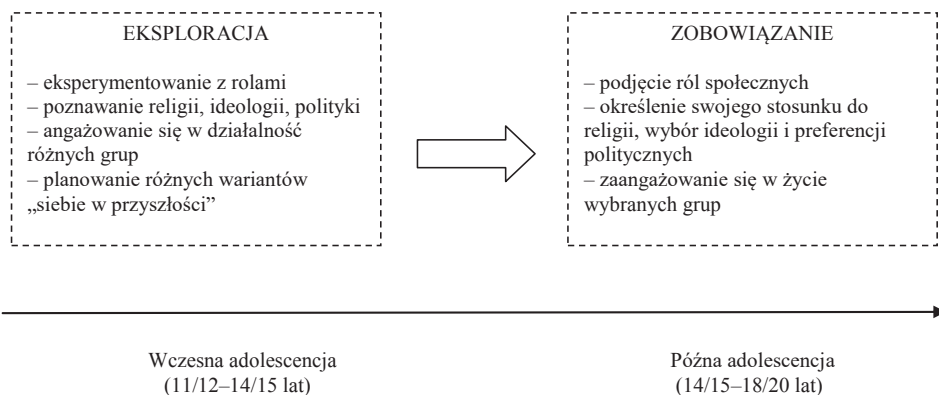
BUDOWANIE, PRZEFORMUŁOWYWANIE WŁASNEGO POCZUCIA TOŻSAMOŚCI U MŁODYCH OSÓB Z OGRANICZENIAMI SPRAWNOŚCI

Już na początku dorastania u nastolatka pojawia się wiele pytań typu „kim jestem?” oraz próby poszukiwań odpowiedzi na nie. Takie poszukiwanie odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące ludzkiej egzystencji według psychologów oznaczają poszukiwanie własnej tożsamości, budowanie koncepcji siebie. Osoba, która odpowiedziała sobie na te fundamentalne pytania, uformowała swoją własną, osobistą tożsamość (Piotrowski, 2010, s. 22). Tożsamość to zatem „względnie stały zestaw elementów, które człowiek uznaje za definiujące jego osobę, pozwala uzyskać odpowiedzi na podstawowe pytania tożsamościowe: Kim jestem?, Do czego dążę?, Kim chcę być?” (Piotrowski, 2010, s. 23).

Okresy wchodzenia w dorosłość wymuszają stawianie sobie pytań o charakterze tożsamościowym. Era wczesnej dorosłości rozpoczyna fazę wchodzenia w dorosłość i kończy się ustabilizowaniem się dorosłości. W tym czasie mają miejsce okresy spokoju i kryzysu, wynikające z dylematów egzystencjalnych. Występują również sprzeczne tendencje związane z dalszym testowaniem możliwości i przeżywaniem egzystencji, z potrzebą stabilnej struktury życiowej, zwłaszcza w obszarze relacji międzyludzkich i zobowiązań społeczno-zawodowych. Wgląd w siebie poszerza się o refleksję dotyczącą własnych ograniczeń i słabości wynikających z niepełnosprawności (Borawski, 2016, s. 95). Jak zauważył Paweł Wolski: „(...) utrata sprawności może zmienić wszystko. Traumatyczna sytuacja utraty sprawności nie może być traktowana tylko jako utrata zdrowia. Utrata sprawności dotyczy zmiany w całym światopoglądzie osoby z niepełnosprawnością, obejmuje wszystkie aspekty jej życia. Oznacza konieczność ponownej integracji własnej tożsamości” (Wolski, 2010, s. 7).

Utrata sprawności dla młodej osoby jest pewnego rodzaju przełomem oraz prowadzi do traumy i zmiany postrzegania siebie i świata. Powoduje też zmianę postrzegania własnej osoby w zakresie możliwości i emocjonalności w relacjach społecznych i zachowaniu. To nie tylko towarzyszące jej negatywne emocje, lecz także pojawiające się bariery i ograniczenia w funkcjonowaniu w nowej, trudnej roli wynikającej z niepełnosprawności.

Następuje przeformułowanie własnego poczucia tożsamości. Cele życiowe muszą być również zmienione, pojawia się niepewność własnych możliwości, ograniczeń, lęk przed relacjami, przeżywanie ujemnych stanów emocjonalnych,

Rysunek 2. Eksploracja i zobowiązanie w okresie adolescencji
 Źródło: (Marcia, za: Piotrowski, 2010, s. 24).

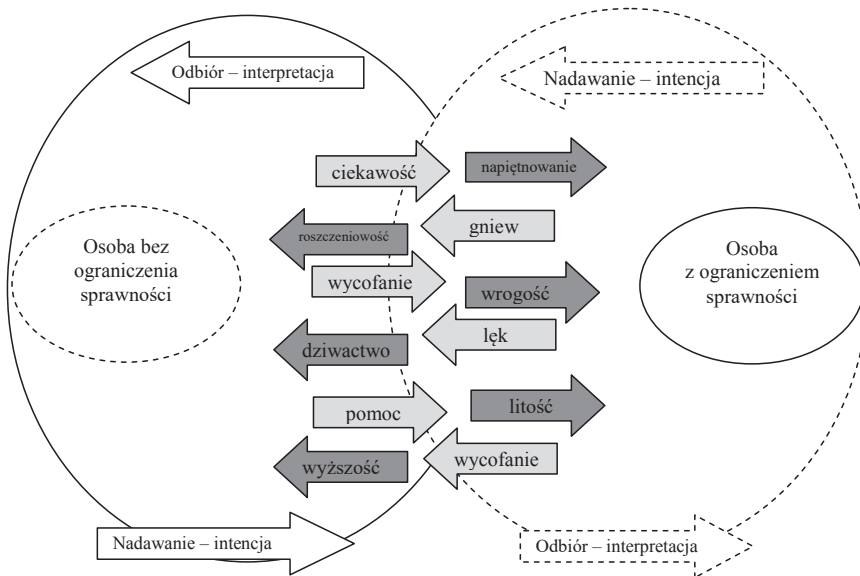
wycofywanie się czy zachowania agresywne. Mogą tu mieć miejsce też mechanizmy obronne, stanowiące reakcję obronną przed trudną dla młodej osoby sytuacją. Obrona własnego Ja może prowadzić do obrony przed trudnymi informacjami, które są sprzeczne z przyjętymi wartościami, celami, poczuciem tożsamości, obrazem własnego Ja (Wolski, 2010, s. 26). Wskazuje się na kluczową rolę okresu adolescencji dla rozwijania się własnej tożsamości. W kolejnych latach następuje intensywny jej rozwój, głównie pod wpływem pojawiających się nowych ról społecznych, zadań rozwojowych. Spośród czynników, które mogą przyczynić się do zmiany zbudowanej już tożsamości, niektórzy badacze wskazują na: zaistniałe wydarzenia krytyczne/traumatyczne dla danej osoby; wydarzenia, które zmieniają całą koncepcję siebie; powstałe znaczące porażki lub sukcesy ważne dla osoby; autorefleksję, która powoduje zakwestionowanie dotychczasowej tożsamości; zmiany przestrzeni bliskich związków (Oleś, 2008; Piotrowski, 2010, s. 25). Poszukując wyznaczników własnego życia, szczególnie istotne jest to, jak osoba postrzega swoje życie w perspektywie czasowej:

- jakie znaczenie nadaje przeszłości, na ile wydarzenia z przeszłości mają wpływ na to, co ma miejsce teraz,
- jakie znaczenie ma teraźniejszość, czy jest postrzegana w kategoriach szans, wyzwania, nowych eksploracji czy czynników utrudniających realizację ważnych celów,
- jakie znaczenie przypisujemy przyszłości: czy więcej mamy obaw czy nadziei (Brzezińska, Kaczan, Rycielska, 2010, s. 14–15).

PROBLEMY W ZROZUMIENIU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ,
ICH POTRZEB I MOŻLIWOŚCI

Młode osoby z niepełnosprawnością spotykają się jeszcze niekiedy z emocjonalną, nieprzychylną postawą ze strony otoczenia, wynikającą z braku wiedzy o ich potrzebach. Okazywana postawa litości czy współczucia nie jest pozytywnie przyjmowana przez młode osoby z niepełnosprawnością. Postawy ignorancji w odniesieniu do specyfiki trudnej sytuacji młodych osób z niepełnosprawnością, a niekiedy ukrytej agresji czy lęku, nie sprzyjają budowaniu ich poczucia tożsamości. W rozwijaniu kontaktów społecznych utrudnieniem może być również nadmierne akcentowanie przez młode osoby z niepełnosprawnością własnej niepełnosprawności jako inności, co może powodować ograniczenie kontaktów do rodziny, znajomych i innych młodych osób z niepełnosprawnością (Iwański, Owczarek, 2010, s. 46).

Tego rodzaju postawy oraz sposób wypowiedzania się na temat osób z niepełnosprawnością mogą prowadzić do braku wzajemnego zrozumienia i do frustracji. Młode osoby z niepełnosprawnością nie chcą być inne, pragną być bowiem traktowane jak wszyscy. Brak wzajemnych kontaktów społecznych, brak znajomości potrzeb, ale i oczekiwań może prowadzić do konfliktu, niepewności, lęku, co u osób z niepełnosprawnością może skutkować np. wycofaniem (Iwański, Owczarek, 2010, s. 50–51).

Rysunek 3. Pułapka wzajemnego niezrozumienia. Wzrost napięcia spowodowany rozminięciem intencji i interpretacji
Źródło: (Iwański, Owczarek, 2010, s. 51).

POCZUCIE SENSU CZY BEZSENSU ŻYCIA MŁODYCH OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Sam problem życia, sensu życia, pytań dotyczących sensu życia nie jest zagadnieniem jednoznacznym i występuje na gruncie wielu nauk o człowieku, a zwłaszcza w psychologii, filozofii, socjologii czy pedagogice. Sens życia jest związany z indywidualnym, subiektywnym przeżywaniem życia. Poczucie sensu życia może być osiągnięte w pewnych określonych warunkach wewnętrznych, podmiotowych, które wiążą się z określonymi stanami psychicznymi, ale także w warunkach zewnętrznych, przedmiotowych, które utrudniają lub ułatwiają przekonanie, że życie ma sens. Jak przyjmuje K. Obuchowski: „(...) sens życia powinien być nie tylko nadrzędną ideą, obsesją spełnienia się w roli, ale przede wszystkim koncepcją życia powstałą jako wynik przemyślenia tego, czym jest dla nas życie, czym jest świat i człowiek w nim, i tego, co jest w naszym życiu naprawdę ważne” (Obuchowski, 2000, s. 248).

Mówiąc o postawie młodzieży z niepełnosprawnością wobec własnego życia, można wskazać na zagadnienia dotyczące jego sensu, ale i na poczucie beznadziejności. W każdej ludzkiej naturze jako przejaw ludzkich potrzeb pojawiają się egzystencjalne pytania o sens życia. W sytuacji niepełnosprawności w okresie dorosłości pytania o sens czy bezsens ludzkiego życia pojawiają się bardzo często. Samo pojęcie „sens” najczęściej pojawia się z pojęciem „życie” i jest interpretowane jako „poczucie”, „potrzeba” czy „doznanie”. W sytuacji młodych osób z niepełnosprawnością zagadnienie sensu życia najczęściej wiąże się z kategorią ludzkich potrzeb, ale i z poczuciem bezsensu życia, jego beznadziejności. „Potrzeba sensu życia towarzyszy każdemu dorosłemu człowiekowi, bez którego zaspokojenia nie może on funkcjonować normalnie” (Obuchowski, 1983, s. 231–312). Znalezienie sensu życia stanowi warunek normalnego funkcjonowania.

W sytuacji niepełnosprawności młody człowiek, przeżywając wiele traumatycznych wydarzeń, może doświadczać kryzysów wartości, kryzysów sensu życia, beznadziejności, którym może towarzyszyć nieadekwatny obraz siebie i świata. Ma to konsekwencje w przewidywaniu negatywnych skutków własnych działań, realizacji własnych planów i celów oraz może prowadzić do negatywnych zachowań, stanów lękowych, życiowego pesymizmu (Meissner-Łozińska, 2011, s. 76–78). Gdy jednak osoba mimo niepełnosprawności posiada własną koncepcję siebie, otaczającego ją świata oraz tego, co nadaje jej sens, wówczas ma szansę nie tylko na obronę własnych wartości, lecz także na aktywną realizację siebie. Taki człowiek jest kimś – jest sobą i nie jest samotny (Obuchowski, 2000, s. 281). Jak pisze Erich Fromm w książce *Niech się stanie człowiek*:

(...) aby powołać do życia emocjonalne i intelektualne potencjalności człowieka, aby otworzyć drogę narodzeniu jego JA, potrzebna jest aktywność produktywna. Jednym z tragicznych

aspektów sytuacji człowieka jest to, że rozwój jego Ja nigdy się nie kończy, nawet w najlepszych warunkach tylko część ludzkich możliwości zostaje zrealizowana. (Fromm, 1994, s. 80)

POCZUCIE JAKOŚCI ŻYCIA MŁODYCH OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Współcześnie poszerza się perspektywa rozpatrywania jakości życia. Nie odnosi się jej już do poziomu zaspokojenia potrzeb ludzkich z punktu widzenia materialnego. Szczególnie ważną rolę przypisuje się natomiast subiektywnemu poczuciu jakości życia. Istotne jest poznanie indywidualnej struktury potrzeb i systemu wartości. Jakość życia może być rozpatrywana na trzech poziomach jako:

- poziom osobistych wartości: stan fizyczny, dobry stan materialny, dobry stan emocjonalny, rozwój i aktywność,
- osobista (subiektywna) satysfakcja życiowa,
- obiektywne warunki życia (Daszykowska, 2007, s. 19–23).

Spośród korelatów poczucia jakości życia istotne są samoocena, otoczenie społeczne, poczucie koherencji oraz wartości. Dla młodych osób z niepełnosprawnością zaniżona samoocena może łączyć się z brakiem motywacji do działania, brakiem pewności siebie czy brakiem umiejętności podejmowania decyzji. Przestrzenie relacji społecznych, własna aktywność społeczna i więzi społeczne umożliwiają młodej osobie z niepełnosprawnością podmiotowe uczestnictwo w życiu społecznym. Poczucie koherencji sprzyja zmaganiu się z trudnościami wynikającymi z niepełnosprawności i łączy się z silnym wartościowaniem swojego życia (Byra, 2010). Jakość życia młodej osoby z niepełnosprawnością uwarunkowana jest realizowanymi wartościami. To wartości są wypadkową ludzkich dążeń i celów. Człowiek dokonuje wyborów i wybiera to, co jest dla niego cenne, wybiera wartości, które kreują ludzką egzystencję, są celem ludzkich dążeń. Są też normą jego postępowania. Niezależnie od postępujących zmian młodzieży z niepełnosprawnością nadal doświadcza wielu barier i ograniczeń zarówno w kontekście społecznym, jak i osobowym. Istotne jest więc subiektywne poczucie zadowolenia z wszystkich wymiarów jakości życia. Dla młodych osób z niepełnosprawnością oczekiwane jest wsparcie obiektywnych warunków jakości życia (Barłóg, 2016, s. 142).

Badania Konrada Piotrowskiego (2010) potwierdzają, że młode osoby z niepełnosprawnością dokonują wyższych ocen dotychczasowego życia w sytuacji, gdy podejmują zobowiązania i identyfikują się z nimi. Dla osób z niepełnosprawnością posiadanie pozytywnej wizji siebie i świata ma znaczenie szczególne. Trudności w formułowaniu własnej tożsamości łączą się z niższym zadowoleniem z własnego życia. Wysoka akceptacja własnej niepełnosprawności oraz samoakceptacja sprzyjają rozwojowi tożsamości. Istotny jest więc stosunek osoby z niepełnosprawnością do własnej niepełnosprawności. Wyższa samoakceptacja wpływa na sferę zobowiązań, buduje poczucie tożsamości, zapewnia więcej sukcesów.

W mniejszym zakresie niż młodzież pełnosprawna młodzież z niepełnosprawnością podejmuje działania dotyczące usamodzielnienia się, wzięcia odpowiedzialności za własne życie, jak np. opuszczenie rodziny pochodzenia, założenie rodziny. Może się to łączyć z ich stanem zdrowia, z trudnościami w zatrudnieniu. Trudności w usamodzielnieniu się w konfrontacji z dorosłym życiem mogą być poważnym problemem wejścia w dorosłość młodzieży z niepełnosprawnością.

W innych badaniach (Palak, Swędrak, 2016) starano się określić skuteczność rozwijania poczucia podmiotowości gimnazjalistów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Dla realizacji tych celów wykorzystano eksperyment pedagogiczny. Badania potwierdziły, że młodzież prezentuje niski poziom poczucia jakości własnego życia, związany głównie ze sferą społeczną, a także niskie poczucie przynależności społecznej, trudności z integrowaniem się oraz dyskomfort związany z własnymi dysfunkcjami. Charakteryzuje ją również niewielka świadomość niezależności oraz podejmowania decyzji. Z badań Teresy Zubrzyckiej-Maciąg (2006) wynika, że młodzież z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zastanawia się nad swoimi celami i dążeniami życiowymi, które skupiają się głównie wokół przyszłej rodziny i pracy. W konkluzji stwierdzono, że nadal często jeszcze brakuje korzystnych warunków dla realizacji celów i dążeń życiowych młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. Wyniki badań Małgorzaty Rękosiewicz (2012) z wykorzystaniem indywidualnych wywiadów opartych na wymiarach tożsamości według Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (Scale DIDS) jednoznacznie ukazały pewien obraz tożsamości osób z niepełnosprawnością intelektualną w grupie starszej. W fazie późnej adolescencji wskazano obecność osiągniętego dojrzałego statusu tożsamości, co może sugerować, że mimo obniżonego poziomu intelektualnego optymalne ukształtowanie tożsamości jest możliwe. Badania potwierdziły, że tożsamość osób z niepełnosprawnością intelektualną podlega zmianom wraz z wiekiem i możliwy jest rozwój ich tożsamości w kierunku tożsamości dojrzałej. Według Barbary Rozen (2011) osoby z niepełnosprawnością intelektualną z łatwością przyjmują poglądy i opinie innych dotyczące siebie i świata. Odkrycie własnej tożsamości jest procesem trudnym dla młodych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Niski status społeczny obniża ich samoocenę i może być przyczyną budowania negatywnej tożsamości.

ZAKOŃCZENIE

Zmiana paradygmatu i definicji niepełnosprawności ujmowanych przez pryzmat barier społecznych i mentalnych pozwala na analizę tego zjawiska w zakresie nauk społecznych, w tym psychologii (Benedyktyńska, Rycielski, 2010, s. 9) i pedagogiki. Odwołując się do prezentowanej już koncepcji człowieka-podmiotu K. Obuchowskiego, warto powtórzyć, że „uprzedmiotawiają się nie tylko ci posłuszni i wierni, ale i ci wymuszający posłuszeństwo na nich i na sobie” (Obuchowski, 2000, s. 253). Ponadto według K. Obuchowskiego:

(...) ludzie upodmiotowieni mają szanse rozwoju, i to aż do końca swojego życia, a w warunkach trudnych, gdy już nikt nie może im pomóc, są w stanie znaleźć pomoc w sobie. Nie są też nigdy całkowicie sami. Są mądrzy, gdyż żyjąc w burzliwie zmieniającym się świecie, są zdolni do zachowania w nim siebie. (Obuchowski, 2000, s. 253)

Współczesna wiedza potwierdza, że tożsamość nie jest czymś ustalonym, lecz podlega wielu zmianom. Nawet rozpadając się ze względu na traumatyczne okoliczności i wydarzenia, może zostać zintegrowana (Piotrowski, 2010, s. 25). W odniesieniu do młodych osób z niepełnosprawnością należy przyjąć, że „zwoleńnicy podmiotowego traktowania człowieka podkreślają indywidualność i niepowtarzalność każdej jednostki, zwracają uwagę na jej możliwość samorealizacji, wpływania na bieg wydarzeń” (Palak, Swędrak, 2016, s. 134).

W ujęciu prorozwojowym działania młodzieży z niepełnosprawnością integrujące przeszłość z teraźniejszością i przyszłością wymagają poczucia bezpieczeństwa oraz poczucia autonomii i kompetencji, aby można było samodzielnie podejmować działania, tworzyć plany, realizować je. Wtedy osoba potrafi nie tylko stawiać cele, lecz także efektywnie je realizować z wykorzystaniem własnej wiedzy i kompetencji (Brzezińska i in., 2010, s. 25).

BIBLIOGRAFIA

- Barłóg, K. (2016). Kapitał społeczny a problemy, kompetencje i cele życiowe młodzieży z ograniczeniami sprawności. W: M. Marmola, A. Wańczyk-Welc (red.), *Kompetencje życiowe młodych dorosłych* (s. 131–142). Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Benedyktyńska, S., Rycielski, P. (2010). *Kim jestem? Przeciwdziałanie stereotypizacji i stygmatyzacji osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Błaszak, M., Przybylski, Ł. (2010). *Rzeczy są dla ludzi. Niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Borawski, D. (2016). Dylematy tożsamościowe wczesnej dorosłości z perspektywy dialogowej. W: M. Marmola, A. Wańczyk-Welc (red.), *Kompetencje życiowe młodych dorosłych* (s. 93–103). Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Brzezińska, A. (2007). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Brzezińska, I.A., Kaczan, R., Rycielska, L. (2010). *Czas, plany, cele. Perspektywa czasowa osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Byra, S. (2010). Rola poczucia koherencji w kształtowaniu temporalnej satysfakcji z życia osób z niepełnosprawnością nabytą. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, 2(12), 73–88.
- Daszkowska, J. (2007). *Jakość życia w perspektywie pedagogicznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Dykcik, W. (red.). (2005). *Pedagogika specjalna*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Fromm, E. (1994). *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Iwański, J., Owczarek, D. (2010). *Potrzeba bycia rozumianymi. Komunikacja społeczna i funkcjonowanie w grupie osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Meissner-Łozińska, J. (2011). *Poczucie sensu i bezsensu życia u wychowanków domów dziecka*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.

- Obuchowski, K. (1983). *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Obuchowski, K. (2001). *Od przedmiotu do podmiotu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Oleś, P.K. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P.K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 41–80). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Palak, Z., Swędrak, J. (2016). Podmiotowość osób z niepełnosprawnością intelektualną – implikacje rehabilitacyjne. W: A. Pawlak-Kindler (red.), *Podmiotowość osób z niepełnosprawnością intelektualną* (s. 133–157). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Piotrowski, K. (2010). *Wkraczanie w dorosłość. Tożsamość i poczucie dorosłości młodych osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Rękosiewicz, M. (2012). Właściwości tożsamości młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. *Studia Psychologiczne*, 50(3), 49–62.
- Rozen, B. (2011). Tożsamość osoby z niepełnosprawnością intelektualną w świetle społeczno-kulturowych uwarunkowań. *Studia Elbląskie*, 12, 451–467.
- Struck-Peregończyk, M. (2016). Młode osoby niepełnosprawne. Aspiracje zawodowe a rzeczywistość. W: M. Marmola, A. Wańczyk-Welc (red.), *Kompetencje życiowe młodych dorosłych* (s. 326–338). Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Wolski, P. (2010). *Utrata sprawności. Radzenie sobie z niepełnosprawnością nabytą a aktywizacja zawodowa*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Zubrzycka-Maciąg, T. (2006). Cele i dążenia życiowe młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim na tle jej pełnosprawnych rówieśników. W: Z. Palak, A. Lewicka, A. Bujanowska (red.), *Jakość życia a niepełnosprawność. Konteksty psychopedagogiczne* (s. 215–221). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

SUMMARY

Contemporary youth with disabilities, despite awareness of their own rights and needs, still face many barriers and limitations. Dilemmas arising from adulthood and disability itself in young people with disabilities raise many questions about the sense or nonsense of one's existence, about subjectivity or personal objectivity, but also about events, situations and needs. Young people with disabilities also put questions about their own identity and quality of life in the situation of entering into adulthood with the problem of disability. In the interdisciplinary approach to this issue, the concept of a human being a subject confirming the justification of the subject as a person who fulfils personal tasks, is full of individualism and striving for self-fulfilment may be the basis form justifying the paradigm of changes in young people with disabilities. It can be attempt to formulate one's own, personal identity. Young people with disabilities do not differ from their peers in terms of their ambitions and life goals, but in the situation of young people with disabilities it is difficult to enter adulthood. Research already carried out confirms that young people with disabilities still have problems in understanding their own identity. The results of the research confirm a low sense of social belonging and integration of young people with mild intellectual disabilities, a fairly low level of sense of quality of their own, lives, and little awareness of their independence and decision-making possibilities.

Keywords: youth with disabilities; sense of meaning and meaningless of life; sense of quality of life; subjectivity; identity